

KSENIJA MILOŠEVIĆ

TREBINJSKO SAVJETOVANJE O PRAVOPISNOJ PROBLEMATICI

1. U Trebinju je 8, 9. i 10. decembra 1976. godine održano *Savjetovanje o pravopisnoj problematici u Bosni i Hercegovini*. Savjetovanje je organizovao Institut za jezik i književnost u Sarajevu, tačnije njegovo Odjeljenje za jezik. Cilj Savjetovanja je bio da se izvrši šira razmjena mišljenja u vezi sa radom na projektu *Savremena pravopisna problematika u Bosni i Hercegovini — u svjetlu kolebanja i stabilizacije ortografske norme na srpskohrvatskom jezičkom području*. U radu Savjetovanja su, u skladu sa uobičajenom praksom Instituta, učestvovali saradnici gotovo svih institucija koje se bave pitanjima jezika na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom jezičkom području, tj. gotovo svih takvih institucija u četiri republike u kojima je maternji srpskohrvatski (hrvatskosrpski) jezik — Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori.

U toku trodnevnog intenzivnog rada podneseno je više od tri-deset referata i saopštenja. Zbog obimnosti programa, na Savjetovanju su usmeno predloženi samo rezime i referata i saopštenja. Integralni tekstovi su prije Savjetovanja umnoženi i dostavljeni učesnicima.¹ U materijalima nije bilo referata onih autora koji prethodno nisu dostavili svoje tekstove (dr B. Finka, dr A. Šojat, mr M. Peti, mr D. Malić i E. Barić, M. Ajanović (jedno od njegovih saopštenja), mr Mevlida Garić-Karadža).

2. Radni dio Savjetovanja otvorio je rukovodilac istraživanja u Projektu, Milan Šipka, direktor Instituta za jezik i književnost, koji je podnio opširno uvodno izlaganje o stručnim i društvenim okvirima rada na Projektu, posebno ističući delikatnost i težinu posla pri rješavanju pravopisnih pitanja, prvenstveno pravopisnog normiranja. M. Šipka je detaljno obrazložio *potrebu i značaj istraživanja* pravopisne problematike, posebno objašnjavajući interesovanje za tu problematiku u Bosni i Hercegovini, ciljeve i zadatke rada na Projektu i dinamiku

¹ Ovaj prikaz je pisan na osnovu tih materijala, sopstvenih zapažanja u toku Savjetovanja i neautorizovanih diskusija (preneseni sa magnetofonske trake). Neki referati su umnoženi bez bilježaka koje su njihov sastavni dio. Molim da se to ima u vidu prilikom čitanja ovoga prikaza. Svi će referati biti objavljeni u trećoj knjizi *Radova Odjeljenja za jezik Instituta za jezik i književnost*, osim onih koji su već publikovani u časopisu *Književni jezik*, 3—4 za 1976. godinu.

istraživanja. Zatim je, na principima književnojezičke politike, proklamovanim u dokumentima društvenopolitičkih organizacija SRBiH (1971. godine), ocrtao i *društvene okvire* rada na proučavanju pravopisne problematike, zadržavajući se na ovim momentima: princip jezičkog zajedništva i ortografska norma, *Pravopis* (1960) i bosanskohercegovačka jezička stvarnost.

3. Na programu prvog dana Savjetovanja bili su referati koji su svi, osim jednog, posvećeni *opštim* pitanjima pravopisne problematike: *Naslijeđeno i novo u pravopisnoj problematici u bh. standardnom izrazu i problemi u vezi s tim* (dr Svetozar Marković), *O općim jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnoštokavske pravopisne problematike sa stanovišta njezina historijata i suvremenoga stanja* (dr Dalibor Brozović), *Konvencionalno i suštinsko u pravopisu* (dr Ivan Klajn), *Pravopis i pravopisni priručnici od 1960. godine do danas* (Nadžija Taso), *Pravopisna problematika u našoj novijoj stručnoj literaturi — prilog izradi anotirane bibliografije* (Ljiljana Stančić), *Uopšte o pravopisnim problemima* (Milija Stanić). Od najavljenih referata nisu podnesna dva (Nadžije Taso i Ljiljane Stančić). Pravopisnim pitanjima u vezi sa određenom materijom normiranja bio je posvećen referat *Pravopisni problemi u vezi sa školskom terminologijom* (mr Mevlida Garić-Karadža).

Od naročitog interesa za cjelokupnu tematiku Savjetovanja i za rad na realizovanju Projekta bila su dva referata posvećena prvenstveno *teorijskoj* strani pravopisne problematike i pravopisnog normiranja, i to referat dra Ivana Klajna i referat dra Dalibora Brozovića. Stoga ćemo posebnu pažnju pokloniti ovim dvama referatima i u njihovom svjetlu pokušati predstaviti sadržaj i tok Savjetovanja.

4. Dr Klajn je u svom veoma studiozno pripremljenom referatu (*Konvencionalno i suštinsko u pravopisu*) predočio suštinu pravopisa kao instrumenta *pismene komunikacije* i karakter i značaj njegovih normi kao *jezičkih izražajnih sredstava*, tj. sa stanovišta njihove funkcionalne sposobnosti i adekvatnosti. Na istom funkcionalnom principu on zasniva i klasifikaciju pravopisnih normi, tj. on ih — prema tome da li služe vizuelnoj reprezentaciji *distinktivnih* ili *nedistinktivnih* jezičkih obilježja — svrstava u *obavezne* (funkcionalne) i *neobavezne* (konvencionalne). Svoje teze i argumentaciju Klajn iznosi u kritičkom osvrtu na postojeća pravopisna djela *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Matica srpska, Novi Sad, 1960. (odnosno *Pravopis hrvatsko-srpskog književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1960), u daljem tekstu *Pravopis*, i *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog — hrvatsko-srpskog jezika*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1972, autora Svetozara Markovića, Mustafe Ajanovića i Zvonimira Diklića.

Na početku ističući, za sva naša pravopisna djela karakterističnu, simptomatičnu pojavu da u *Pravopisu* »o opštim načelima, o svrsi i primeni pravopisa, o usvojenoj metodologiji, o merilima za donošenje pravila i za utvrđivanje grešaka — nema ni reči«, autor tu pojavu, kao činjenično stanje, odmah i objašnjava i, u neku ruku, i opravdava — nepostojanjem teorije pravopisa, ni kod nas ni u svijetu,

ali naglašava sljedeće: »Očigledno, takva se situacije ne bi smela produžavati unedogled. Potrebno je što više razrađivati osnovna, načelna pitanja, da bi pravopisne odredbe ubuduće mogle što manje da budu rezultat komisijskih odluka, traženja kompromisa među različitim navikama i sklopostima, a u što većoj meri da imaju svoje naučno, objektivno obrazloženje« (t. 1). On dalje kaže: »od buduće teorije pravopisa očekujemo da nam pruži opšte kriterije za donošenje pravila (neku vrstu 'opravdanja pravopisa'...), razlikujući ono što je u tim pravilima bitno od onoga što je proizvoljno i konvencionalno« (t. 1).

4.1. Prelazeći na centralni dio svoje teme, Klajn raspravlja pitanje *suštine odnosa između pisanja i govora* (pismene i usmene jezičke komunikacije). Kao svoju ocjenu istorijata razmišljanja o ovom odnosu, Klajn iznosi nesaglasnost sa tezom o prioritetu govora, uz argumentaciju koja u izvodima ovako glasi:

1) »Velika većina pisanih tekstova, u naše vreme, niti nastaje beleženjem govora, niti je namenjena čitanju naglas.«

2) »Ne beležimo govor radi govora, nego radi sadržaja, 'signifié', koji je njime izražen.«

3) »Nije najsavršenije pismo ono koje najvernije odražava govor.«

4) »... postoji čitav niz grafičkih izražajnih sredstava koja obavljaju sasvim određenu ulogu u sporazumevanju, a nemaju fonetskih ekvivalenata.«

— i zaključuje: »Pisanje je, dakle, u znatnoj meri preraslo funkciju beleženja govora i postalo zaseban sistem sa sopstvenim sredstvima i sopstvenim unutarnjim zakonitostima. 'Zaseban' ovde nipošto ne znači 'nezavisan od govora', ali je važno uočiti da beleženje govora nije ni jedina ni primarna svrha pisma. Princip 'Piši kako govoriš' ne gubi ništa od svoje važnosti, ali ga moramo shvatiti kao specijalni slučaj šireg principa 'Piši kako misliš'« (t. 2).

4.1.2 Kao primjere *funkcionalnosti* u pismu Klajn navodi ove slučajeve upotrebe slova, znakova interpunkcije i drugih grafema, gdje oni — u odnosu na sadržaj koji se njima prenosi — odražavaju: neku *fonološku opoziciju* (mast — most); *semantičku opoziciju* (rijeka — Rijeka; Žene kojima ne treba vjerovati (= neke žene) — Žene, kojima ne treba vjerovati (= sve žene), i sl.); *Sintaktičku* (sastavljeno i razstavljeno pisanje: Bogzna šta radi — Bog zna šta radi; zarez: Šta jedeš? — Šta, jedeš?); *demarkativnu funkciju*, i to: među složenim rečenicama (tačka i veliko slovo), među prostim rečenicama i sintagmama (razni znaci interpunkcije), među riječima (rastavljeno pisanje), među morfemima (primjer: poddijalekat, šeststo i sl.); *afektivnu funkciju* (neki znaci interpunkcije — uskliknik, navodnici kao izraz ironije, itd.); *razlikovanje modaliteta* (upitnog od izjavnog, naročito gdje nema sintaktičke razlike: (Slobodno? — Slobodno.); *promjenu govornog lica* (navodnici, crta, odvajanje redova); *nepotpunost oblika, u pisanju* (tačka iza skraćenice) ili i u pisanju i u govoru (apostrof, tri tačke). Neke su od ovih grafija potpuno bez fonetskog ekvivalenta (rijeka — Rijeka), a neke ga imaju, ali je manje određen nego u pisanju (dio supraseg-

mentnih sintaksičkih sredstava koji obuhvata intonacione momente), međutim »i jednima i drugima je zajedničko da su distinktivne, tj. da učestvuju u nekoj opoziciji koja je bitna za značenje« (t. 3).

4.1.3. Shodno već formulisanom kriteriju klasifikacije, konvencionalno je u pravopisu sve što je nedistinktivno u odnosu na značenje. To bi, npr., bila upotreba velikog slova u primjerima *renesansa/Renesansa*, odnosno pravopisna rješenja u primjerima *auto-mehaničar/automehaničar*. Klajново tumačenje ne podrazumijeva da bi se konvencionalne grafije mogle bez izuzetka iz pravopisa izbaciti, jer ima slučajeva gdje su jedino takve grafije moguće.

4.2. Suštinu i značaj proklamovanog principa Klajn detaljnije ilustruje na primjerima iz nekih spornih oblasti srpskohrvatske pravopisne norme, i to bilježenja fonema, sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi i izbora početnog slova.

4.2.1. Razmatranje o bilježenju fonema Klajn počinje podsjećajući na staru zabludu o »fonetskom« karakteru naše ortografije, koja je, u stvari, *fonematska* (fonološka), jer njena slova ne označavaju glasove nego »foneme«, i odmah pokazuje i da se zabluda time ne završava, jer *naša ortografija nije ni potpuno fonematska* — pošto bilježi i neke redundantne razlike i pošto ne bilježi neke relevantne razlike (akcenat i kvantitet). Klajn ovo razmatranje završava ističući da se *nikad ne može potpuno ostvariti ideal bilo fonetske bilo fonematske ortografije* — uz obrazloženje: »jedan od glavnih izvora ortografskih nedoumica leži u tome što su slova diskretni, odvojeni znaci, dok glasovi čine neprekidan lanac i u njemu su izloženi najrazličitijim međusobnim uticajima: čak i fonetska transkripcija, sa alofonima, samo je šematizacija govorne stvarnosti.« (t. 4).

Svoj nalaz Klajn ilustruje normama o pisanju ili izostavljanju slova *j* u dodiru sa *i*, koje ne pokazuju dosljednu primjenu fonetskog načela (*lomio*, *armijo*; *prijatelj*, *prianjati*; *heroji*, *heroizam*; i sl.). Ova nedosljednost se pravda potrebom da se *sačuva osnova riječi* (*armija*, *heroj*), ali ni taj princip u *Pravopisu* nije dosljedno proveden (*teška* a ne *težka*; *srpski* a ne *srbski*; i sl.). Navodeći još niz nedosljednosti u pisanju riječi sa *j*, Klajn konstatuje da »ovi propisi nisu zasnovani ni na kakvom jedinstvenom kriteriju, ni fonetskom ni morfološkom, nego su plod nasleđenih konvencija, njihovih prilagođavanja i kompromisa među njima«. Kao primjer pravopisne dosljednosti Klajn navodi konvencionalno pravilo, i starijih i novijih pravopisa, o *nebilježenju promjena suglasnika u dodiru dviju riječi* (npr.: *noć dolazi*, *zid plača*, *kost će*, itd.). Rješenje je *konvencionalno*, jer jednačenje suglasnika ovdje nije distinktivno, pa ni u pisanju ne može biti funkcionalno.

4.2.2. Nedslednost postojećih *pravopisnih normi* Klajn ilustruje na slučaju *razmaka* između riječi, tj. »sastavljenog i rastavljenog« pisanja, kako se to obično naziva. Polazeći od primjera u kojima razmak (*bjelina*, *prazan prostor*) ima distinktivnu ulogu (*bogza* : *bog zna*, *svemoguće* : *sve moguće*, *prestići* : *pre stići*, itd.), Klajn se duže zadržava na ilustrovanju nerazrađenosti kriterija i nedslednosti rješenja u dosadašnjim pravopisnim djelima, počev od Belićeva *Pravopisa*.

Klajn pokazuje slabosti samih kriterija, i to svakog pojedinačno, koji se uzimaju za identifikaciju složenica (fonetskog, morfološkog, semantičkog) i ističe da je neopravdano »nastojanje današnjeg Pravopisa da za svaki spoj morfema dopusti ili samo sastavljeno ili samo rastavljeno pisanje, proglašavajući ono drugo za grešku«, pogotovo kad *Pravopis* već u nekoliko slučajeva dopušta obje mogućnosti (*nosiću/nosit ću* i neki složeni prilozi kao *od tada/otada* i sl.).

Ista nedosljednost prisutna je i u pravilima o izboru početnog slova. Osnovna slabost leži u nedorađenosti pojma »vlastito ime«. Iako razlici između vlastitih i zajedničkih imenica u novijoj lingvistici nije posvećeno mnogo pažnje, Klajn ističe da su razmatranja nekih teoretičara (Jespersen, Benveniste, Dauzat, J. Dubois, kod nas Pešikan) dovoljna da pokažu »da je reč o dvema kategorijama koje se neosetno prelivaju jedna u drugu«. Nakon analize nekih karakterističnih slučajeva, Klajn se pridružuje autorima (Pešikan, Peco, Babić) koji su, sagledavši ove dileme po objavljivanju *Pravopisa*, predložili da se za slučajeve koji su na prelazu dopusti sloboda u upotrebi početnog slova, jer strogim normiranjem upotrebe velikog slova za slučajeve koje je praktično teško razgraničiti — *Pravopis* otežava svoju upotrebu. — Konvencionalnost norme u domenu upotrebe velikog slova Klajn ilustruje slučajevima kad se ono primjenjuje iz poštovanja, i u pisanju etnika i ktetika, gdje razni jezici imaju različite norme.

4.3. Klajn iz svoje analize izvodi ovakav opšti zaključak:

»Nijedan od dosadašnjih naših pravopisa nije se temeljio na teorijskim principima koji bi, još pre nego sadržinu pojedinih propisa, odredili šta treba da bude podložno propisima. Pravila su davana bez obrazloženja, ili su obrazlagana empirijski od slučaja do slučaja. Jedino opšte načelo bila je fone(ma)tska ortografija, 'piši kako govoriš'. U onim slučajevima gde je fonetska stvarnost suviše složena da bi se prikazala putem običnih slova azbuke (*j* u dodiru sa *i*), ili gde grafemi uopšte nisu odraz fonema (veliko slovo, razmak između reči), pravopis se gubio u moru pojedinosti, posebnih odredbi i izuzetaka.«

Klajn predlaže i neke radikalne zahvate za poboljšanje postojećih normi, kao npr.:

— da se broj pravila u pojedinim oblastima normiranja, gdje je prevelik, svede na razumnu mjeru *izbacivanjem suvišnih pravila* (kao primjer uzima poglavlja o sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi i o upotrebi velikog slova);

— da se parcijalne konvencije odbace i zamijene nekom širom i dosljednijom (npr. u domenu pravila o pisanju *j* između vokala i pravila o čuvanju osnove riječi.

Tako bi se od tri vrste grafija (načina pisanja) koje je Klajn izdiferencirao svojim analizama — *neophodnih, konvencionalnih ali potrebnih* i *konvencionalnih nepotrebnih* — zadržale prve dvije, a treća bi bila ukinuta u korist slobodnog izbora. U treću grupu Klajn svrstava mnoge odredbe o pisanju velikog slova i većinu pravila o sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi. Kao primjer redukcije pra-

vila u duhu datog predloga navodi se raskid s tradicijom koji je *Pravopis* učinio uproštavanjem pravila o rastavljanju riječi na kraju retka.

4. 4. Teorijski princip koji je Klajn istakao kao polazište u pravopisnom normiranju i kritika postojećih normi data dosljednom primjenom tog principa, kao i predlozi za usavršavanje norme, — predstavljaju, pored svog opštenaučnog značaja, ozbiljan i vrijedan doprinos naporima da se dođe do pravopisne norme koja bi služila svom cilju, a manje, otežavajući svoju primjenu, postajala nov svojevrsan problem.

4. 5. Teorijski doprinos dra Klajna pozdravili su i podržali dr J. Silić i dr S. Janković. Silić je uz to iznio i neke svoje misli načelne prirode inspirisane Klajnovim referatom kao što su: da treba odrediti područje interesa pravopisa, jer neka pitanja pripadaju gramatici (npr. slučajevi kao *snahi* — *snasi*, *muhi* — *musi* i sl.) i, ako pravopis rješava i njihovu gramatičku stranu, onda sprečava gramatici da ona to učini; da u pisanju sekvencije *Vi* i *iV* treba voditi računa o *jako*j (prijanjati, *uigrati*) i *slabo*j (dijasistem i sl.) poziciji fonema *i*, jer se na taj način može lakše izvesti dosljedno normiranje. Silić je uočio mogućnost da se i pisanje sekvence *dc* rješava u duhu principa za koji se Klajn zalaže.

5. Iako nije bilo mnogo diskusije o Klajnovom referatu, razmišljanja većine referenata na ovom naučnom skupu kretala su se oko pravopisnih pitanja kojima je posebnu pažnju poklonio i dr Klajn. Izlaganja su u radu Savjetovanja tematski grupisana i od zastupljenih tematskih krugova samo dva se ne odnose na pojave o kojima je već bilo riječi. To su pitanja *ijekavskog izgovora* i *transkripcije stranih riječi i imena*.

5. 1. Drugog dana Savjetovanje se bavilo ovim temama: *ijekavski izgovor i njegovo pravopisno normiranje*, *pisanje velikog slova*, *ortoe-pija* i *ortografska norma*, *transkripcija stranih riječi i imena*.

Ijekavskom izgovoru posvećena su tri izlaganja (dr Asim Peco, *Ortoepski i ortografski aspekti ijekavskog izgovora*; mr Savo Pujić, *Specifičnosti standardnog ijekavskog izgovora u savremenoj bh. pisanoj praksi*; Nevenka Novaković, *Varijacije refleksa jata u savremenoj bosanskohercegovačkoj i crnogorskoj pisanoj praksi* — *poređenje*). A. Peco je koncentrisao svoju pažnju na ova dva pitanja: 1) »odnos standardne ortografske norme prema njenoj ortoepskoj varijanti« — i 2) sekvenca *re* u ijekavskom standardu. Upoređujući činjenično stanje na ijekavskom dijalekatskom prostoru, tj. variranje u izgovoru refleksa »jata«, i savremenu ortografsku normu, Peco se zalaže za čuvanje postojeće norme. S. Pujić i N. Novaković predočili su neke rezultate izražavanja koja su u toku, i to Pujić je referisao o tendencijama selekcije ijekavskih varijantnih formi u srpskohrvatskom jeziku, koje se primjećuju u bosanskohercegovačkoj pisanoj praksi. Obuhvaćene su određene pozicije (uz sonante), zatim leksički korijeni, porodice riječi, pojedine lekseme, sekundarni »jat«, iščezavanje »jata«

itd. N. Novaković je prikazala varijacije »jata« u savremenoj crnogorskoj pisanoj praksi i uporedila sa stanjem u bosanskohercegovačkoj pisanoj praksi.

U diskusiji je upozoreno na neke momente načelnog značaja. Jedan od njih je da ima grafijskih pitanja koja se ne mogu promatrati izvan morfologije, tj. koja se moraju promatrati kao gramatički problem, i da to važi i za alternante *je/ije*, jer su dužina i kratkoća morfološki problem (dr J. Silić). Drugi je — rezerva prema stanju u refleksima »jata« koje pokazuje *pisana* riječ, jer se ne zna obim lektorskih intervencija (dr A. Peco). Dr Pešikan je izložio u kakvom odnosu stoji jezičko osjećanje zasnovano na crnogorskim narodnim govorima prema sistemskim rješenjima u *Pravopisu*. Diskusija se vodila i o mogućnosti modifikovanja norme u slučajevima gdje postoji snažan pritisak izgovorne prakse (M. Stanić).

5.2. Pravilima *pisanja velikog slova* posvetili su svoja izlaganja dr Božidar Finka, dr Drago Ćupić, Milan Šipka, mr Velimir Laznibat i mr Blažo Milićević. Dr Finka je u svom referatu (*O pisanju velikog slova*) temeljito proanalizirao načelna pitanja normiranja upotrebe velikog slova, a zatim izvršio analizu postojećih pravila i utvrdio teškoće u njihovoj primjeni. Te teškoće su ilustrovane cijelom skalom slučajeva gdje nije lako odrediti da li je koja riječ vlastito ime ili opća imenica. Daju se i konkretni predlozi za poboljšanje pravila. Dr Ćupić se (u koreferatu *Pisanje velikog slova*), izlažući u nekoliko tačaka neka pitanja u vezi sa pisanjem velikog slova koja bi, na osnovu rješenja u *Pravopisu*, mogla biti diskusiona, zalaže za više ujednačenosti, jasnosti i logičnosti u pravopisnim odredbama i u tom smislu daje predloge. M. Šipka se (u koreferatu *O stilizaciji i tumačenju pravopisnih normi o pisanju velikog početnog slova u nazivima životinja*) detaljnije zadržao na jednom pitanju koje je dotaknuto u izlaganju B. Finke. Mr V. Laznibat (u referatu *Problemi u pisanju velikog slova u složenim nazivima i njihovim skraćenicama*) detaljno razmatra pitanje pisanja velikog slova u cijelom nizu složenih naziva, naročito onih koji imaju svoje skraćenice. Pored takvih koji su već obuhvaćeni *Pravopisom* i njihovog svestranog razmatranja, Laznibat se zadržava i na velikom broju složenih naziva nastalih poslije 1960. godine, njihovim skraćenicama i mogućnostima njihovog pravopisnog normiranja. Laznibat navodi i cio spisak pravopisnih situacija u kojima postojeća norma svog korisnika ostavlja u nedoumici. Mr B. Milićević (u referatu *Pisanje skraćenica*) razmatra pravila o skraćivanju i njihovu primjenu. On konstatuje neke slabosti samih pravila, ali i veliku nedosljednost njihove primjene. Posebno se zadržava na skraćenicama nastalim od novih naziva, koje *Pravopis* nije ni mogao obuhvatiti, i razmatra mogućnost njihovog uklapanja u postojeća pravila.

U diskusiji povodom ove grupe referata dr Peco je, s obzirom na kritike upućene rješenjima iz *Pravopisa*, podsjetio da Pravopisna komisija nije imala pred sobom, niti je mogla predvidjeti, sve slučajeve koje mi danas imamo — i da se u udžbenicima i priručnicima daju načelna rješenja a da njihova primjena zavisi i od samih korisnika. Peco je dao i konkretan predlog: da se na usavršavanju pravo-

pisnih normi radi postepeno i da se počne upravo sa velikim slovom jer je to, pored ostalih razloga da se ovo pitanje uzme za početak, i materija na kojoj se može zajednički raditi. Biserka Rako je, u svom osvrtu na probleme u vezi sa velikim slovom u enciklopedijskim tekstovima (na kojima ona radi) iznijela niz, manje ili više specifičnih pravopisnih situacija koje bi, pored problema naznačenih u referatima, trebalo imati u vidu pri budućem istraživanju pravopisne problematike. M. Stanić je upozorio na mogućnost i potrebu pravopisnog razlikovanja u okviru istih skraćenica kad imaju vrijednost opšte imenice i kad imaju vrijednost vlastitog imena (SSIZ — siz; OOUR — oour). D. Brozović se založio da se za izbor velikog slova ostavi »šire manevarsko polje«, tj. da norma bude elastičnija.

5.3. U jednom tematskom bloku našli su se referati dra Josipa Silića (*Ortoepija/ortografija i morfematska struktura jezika*), Hanke Vajzović (*Afrikati č, ć, dž i đ u riječima orijentalnog porijekla*) i Mustafe Ajanovića (*O pisanju glasa h, odnosno j ili v i slični slučajevi*). Polazeći od morfematske strukture jezika i utvrđujući situacije u kojima dolazi do morfematskih alternacija, dr Silić je predočio i klasifikovao cijelu listu slučajeva, koji zahtijevaju i određena pravopisna rješenja. H. Vajzović u svom referatu razmatra porijeklo afrikata č, ć, dž i đ u turcizmima u srpskohrvatskom jeziku i prezentaciju ove pojave u Pravopisu. M. Ajanović, opširno citirajući jezikoslovce koji su se u bilo kom smislu bavili pitanjima glasa h, potanko izlaže mnoge okolnosti u vezi sa ovim glasom u srpskohrvatskom (hrvatskorskom) književnom jeziku, dijalektima i pravopisnoj normi i zalaže se da se pravopisnom normom ozakoni njegova šira upotreba.

U diskusiji je I. Smailović dao primjedbe povodom nekih pojedinačnih primjera u referatima H. Vajzović i M. Ajanovića. D. Brozović je pokrenuo jedno načelno pitanje iznoseći pretpostavku o krivom metodološkom putu u proučavanju turcizama. On je signalizovao složene jezičke, dijalekatske, hronološke i dr. okolnosti u kojima se mogao formirati fonetski lik nekog današnjeg turcizma.

5.4. Impozantan broj referata posvećen je pitanjima *transkripcije*, a njihovi autori su: dr Šimun Šonje (*O izgovoru i pisanju riječi i imena preuzetih iz klasičnih jezika — latinskog i grčkog*), Bogdan Dabić (*Adaptacija stranih riječi*), dr Srđan Janković (*Transkripcija stranih riječi i imena*), dr Nenad Vuković (*Prevođenje stranih naziva, transkripcija i transliteracija*), dr Mitar Pešikan (*O osnovnim načelima transkripcije i prilagođavanja imena iz jezika s kojima nismo bili u neposrednom dodiru*), dr Ismet Smailović (*Pisanje naših i tuđih imena orijentalnog porijekla*) i mr Zulfikar Resulović (*O izgovoru i pisanju nekih turcizama u našem jeziku*). Svi ovi referati i opširan prikaz diskusije o njima objavljeni su u tematskoj svesci *Književnog jezika*, 3—4 za 1976. godinu. Ovdje ćemo reći samo toliko da su ova izlaganja pokazala koliko je konkretnih, ozbiljnih i različitih znanja izvan serbokroatistike potrebno za normiranje transkripcije. Posebno mjesto među ovim referatima pripada referatu M. Pešikana, jer su u njemu precizno obrađena i jasno predočena neka specifična teorijska i pro-

ceduralna pitanja koja se odnose na transkripciju. Ovim referatom i svojim višekratnim učešćem u diskusiji Pešikan je, zajedno sa Klajnom, Silićem i nekim drugim učesnicima dao značajan doprinos naučnoteorijskoj sistematizaciji sadržaja koji su tri dana Savjetovanja kao bujica navirali sa govornice. Česte i bogato argumentovane intervencije dra S. Jankovića pomogle su da se u diskusiji dublje sagledaju neke pojave i razjasne nedoumice vezane za preuzimanje riječi iz orijentalnih jezika.

5.5. Trećeg dana Savjetovanje se bavilo dvjema tematskim oblastima — *sastavljenim i rastavljenim pisanjem riječi i interpunkcijom i pravopisnim znacima*. Iz prve oblasti na programu su bila četiri referata, i to: *Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi* (dr Milan Moguš), *O osnovima savremenih srpskohrvatskih pravopisnih normi u vezi s pisanjem složenica* (dr Milivoje Minović), *Sastavljeno i rastavljeno pisanje padežnih sintagmi — prijedlog + imenica* (mr Josip Baotić) i *Problem polusloženica* (mr Dragica Malić i Eugeniya Barić), — od kojih prvi nije podnesen. Dr Minović u svom referatu kritički razmatra obradu odgovarajućih pravila u *Pravopisu*, u vezi s tim se zadržava na jezičkom mehanizmu nastajanja složenica i polusloženica i, na kraju, iznosi svoju zamisao o obradi ove materije u pravopisu. On smatra da dijelove o tvorbi riječi treba iz pravopisa izostaviti a dati samo pravila pisanja, i to imajući u vidu, pored složenica koje su izvorno naše, i one koje su primljene iz drugih jezika, cijele ili njihovi leksički elementi (jedan ili oba). Rječnik bi, po njegovom mišljenju, morao što iscrpnije obuhvatiti leksiku ovoga tipa. Mr Baotić provjerava validnost i primjenu kriterija »za određivanje razlike između izraza u kojima *prijedlog* i *imenica* čuvaju karakteristike padežne sintagme — gdje svaka riječ zadržava svoje puno značenje pa ih zbog toga treba pisati odvojeno — i izraza koji se tretiraju kao složene riječi i pišu zajedno«. On konstatuje da od tri kriterija koji se uzimaju za identifikaciju složenica — dva nemaju većeg značaja za ove slučajeve, i to formalni (morfološki i akcenatski), koji su objektivni, a ostaje samo semantički kriterij, koji podrazumijeva subjektivnu procjenu. Baotić ovo ilustruje pravopisnom obradom slučajeva: *usput/uz put, u brk, uoči/u oči*. On, nakon procjene još jednog kriterija, koji dr Jovan Vuković nudi u svom *Pravopisu* (Sarajevo, 1952), i analize nekih drugih pravopisnih rješenja, dolazi do zaključka da je orijentacija na semantički kriterij nužna, ali se zalaže da se traže putevi za primjenu tog kriterija sa većim stepenom objektivizacije. Mr D. Malić i E. Barić u interesantnom i veoma ilustrativnom referatu razmatraju fenomen posluženica polazeći od stanja u gramatičkim udžbenicima, *Pravopisu* i rječnicima. Detaljnom analizom većeg broja primjera i njihove dosadašnje stručne obrade autorka pokazuju da su polusloženice, u stvari, nedefinisane, te da se u tu skupinu svrstavaju heterogene pojave. One ilustruju i nedosljednosti u pravopisnom tretiranju ove materije i iznalaze neka nova razgraničenja u okviru ove skupine.

U diskusiji povodom ove grupe referata riječ je uzeo M. Pešikan, koji je istakao da je spojeno i rastavljeno pisanje riječi *jedno od naj-*

složenijih pitanja, gdje je najteže naći lingvističke zakonitosti koje se istovremeno ne bi kosile sa našim navikama. Jer, tu mnogo zavisi od naših navika, a i od toga koliko je postupni proces prerastanja grupe riječi u jednu riječ daleko odmakao i gdje se zaustavio.

5.6. Kao posljednja tema Savjetovanja razmatrana su pitanja interpunkcije i pravopisnih znakova, kojima su bili posvećeni ovi referati: *Interpunkcijski znakovi u rečenici* (mr Mirko Peti), *O upotrebi interpunkcijskih znakova pri ponavljanju veznika u nabranjanju* (dr M. Minović), *O upotrebi tačke* (dr D. Ćupić), *Točka kao pravopisni znak* (dr Antun Šojat) i *Interpunkcija i pravopisni znaci* (M. Ajanović). M. Šipka nije podnio svoj najavljeni referat *O pisanju perifrastičnih naziva*. Mr Peti je osmotrio interpunkcijske znakove »u sklopu sintaksičkog modela unutar kojega se određuje rečenica i opisuje njeno unutrašnje ustrojstvo« i na osnovu toga ih klasifikovao na obavezne i neobavezne. M. Minović je, nakon razmatranja sadašnje norme u vezi sa ponavljanjem istovrsnih dijelova rečenice, zatim prikaza normiranja iste pojave u pravopisima nekih drugih jezika i analize primjera iz književnih djela, — predložio modifikaciju postojeće pravopisne norme. Dr Ćupić je razmatrao pravila o stavljanju tačke iza brojeva, i to iza broja paragrafa u naslovu, iza arapskog broja ako ima iza njega još neki drugi pravopisni ili interpunkcijski znak — i iza rimskih brojeva. On razmatra i pravilo o upotrebi tačke iza rečenice u zagradi. Za sve slučajeve Ćupić predlaže i izvjesne modifikacije norme. Dr Šojat, nakon predstavljanja uslova koji utiču na književnojezičke i pravopisne norme, analizirao je pravila o tački kao pravopisnom znaku i konstatovao da ona nisu logična i da ne odražavaju jedinstven pravopisni sistem. Dr Šojat ipak smatra da su promjene norme štetne. Ovo je stanovište načelne prirode i na njega ćemo se kasnije vratiti. M. Ajanović je analizirao razne situacije u prostoj i složenoj rečenici u vezi sa upotrebom interpunkcijskih znakova.

U diskusiji o ovim referatima učestvovali su A. Peco, S. Marković i M. Stanić. Peco je iznio stanovište da se upotreba interpunkcijskih znakova ne može kruto kodifikovati i da se tu moraju ostaviti izvjesne slobode onome ko piše. S. Marković je ukazao na izvjesna podudaranja između Minovićevog predloga i rješenja koja su ponuđena u *Priručniku*, koji je Marković izradio u koautorstvu sa M. Ajanovićem i Z. Diklićem. M. Stanić je podsjetio na neke nedosljednosti u primjeni postojećih pravila, i to u pisanju tačke iza broja kojim se označava godina i u redoslijedu izvoda i tačke.

Zaključujući ovaj pregled, treba spomenuti i referate dra S. Markovića i M. Stanića, pročitane prvog dana Savjetovanja, u kojima su iz raznih aspekata razmatrani širi kompleksi pravopisnih pitanja koja su, u nekom vidu, bila predmet i drugih referata i diskusije.

5.7. U dosad prikazanom radu Savjetovanja — referatu dra Klajna, referatima posvećenim određenim dijelovima pravopisne problematike i diskusiji u vezi sa tim svim referatima — sadržana je stručna strana tematike Savjetovanja: analiza postojećih pravopisnih normi, njihove primjene i mogućnosti njihova usavršavanja.

6. U drugom referatu koji ima značaja za cjelokupnu tematiku Savjetovanja, izlaganju dra Dalibora Brozovića, na samom početku se širokim potezima ocrtava fenomen jezičkih normi kao sastavni dio normi kulture i pravopisnih normi kao obavezne kulturne tekovine društava na određenom stepenu jezičke (pismene) kulture. U opšti društveni kontekst ove norme se uključuju na sljedeći način: pošto su u savremeno doba jezičke norme obavezno uobličene u standard, a pravopisne norme regulišu pisani vid standardnog jezika, pravopisne norme su dio jezičkih normi standardnog jezika, a zajedno s njima dio kulturnih normi i, zajedno sa ovima, dio opštedruštvenih normi.

6.1. Društvene pretpostavke za funkcionisanje pravopisnih normi Brozović vidi u tome da one od određenog društva, određenog ljudskog kolektiva budu *prihvaćene*. Prihvatljivost pravopisnih normi Brozović ocrtava ovim riječima:

»I zaista pravopisne i druge jezične norme postižu u određenom društvu svoju svrhu samo onda ako se pripadnici toga društva odnose prema njima kao prema ostalim normama.« i malo dalje:

»Pravopisne i druge jezične norme mogu dakle biti prekrasno zamišljene i izvanredno učeno utemeljene i obrazložene, a da ipak budu bespredmetne i promašene ako ih društvo ne prihvati, ako in ne prihvati konkretni ljudski kolektiv koji sačinjava ovo ili ono društvo. Jer ljudi će ih primati i poštovati ili odbacivati i ignorirati ne kao 'jezične norme' nego kao 'jezične norme', zato što se i radi o normama. To je nešto što lingvisti i suviše često nemaju u dovoljnoj mjeri pred očima kada raspravljaju o ovoj problematici. U tom pogledu ne treba imati nikakvih iluzija — nema nikakve nade da bi u kojem jeziku zainteresovana društva postupili bar jednom, bar iznimno drugačije.«

Ističući *prihvatljivost* kao jedino društveno mjerilo podobnosti pravopisa, autor, kako se vidi, ne ulazi u analizu ovog fenomena u konkretnom društvenoistorijskom prostoru. Ovako prilazeći problemu Brozović je propustio priliku da se, u bilo kojoj mjeri, pozabavi i načinima i mogućnostima njegova razrješavanja, ali je pomogao njegovom jasnijem sagledavanju. Naime, autor je indirektno ukazao na protivrječnosti koje se mogu ispoljiti i u vidu dubljih nesporazuma između društvenih zahtjeva i naučnih i stručnih argumenata u oblasti jezika i pravopisa, što znači da i s te strane treba ukazivati na uzroke i korijene eventualnih konflikata — radi njihova razrješavanja i prevazilaženja. Time se i kompetencije lingvistike svode u određene realne granice i podrazumijeva ozbiljno angažovanje svih drugih činilaca koji su pozvani i dužni da tumače interese jednog društva, određenog ljudskog kolektiva.

6.2. U daljem teorijskom izlaganju Brozović, sa manjom ili većom preciznošću i dorečenošću, pravopisna pitanja razmatra dosljedno kao vid standardnojezičke problematike signalizujući konkretnu situaciju ovim riječima:

»Razumije se, svagdje vrijedi zahtjev da se na jezičnu normativnu problematiku, uključujući i pravopisnu, gleda u okviru kulturnih

norma, dakle društvenih norma. I ne samo u tom okviru nego i na način koji tomu odgovara. Razumije se onda isto tako da će taj zahtjev biti to važniji, to imperativniji što je gdje jezična normativna problematika zaoštrenija, nesređenija, bremenitija neriješenim pitanjima, lišenija nužnoga društvenog prestiža, kaotičnija, opterećenija izvanjezičnim momentima itd., itd. Tu smo već na području koje nas upravo zanima, jer ne bi imalo nikakva smisla nijekati da opisane nevolje predstavljaju sliku stanja u pravopisnoj problematici standardne novoštokavštine.»

6.3. Brozović zatim nastavlja razmatrati odnos *standardni jezik* — *pravopis* služeći se za prvi član tog dvojstva terminima čas »standardna novoštokavština«, čas »standardni oblici novoštokavske jezične materije«, tako da se iz ovog dijela izlaganja (u referatu) ne može — u vezi sa zahtjevom da »uz ostale jezične norme *standardnoga jezika* (podvukla K. M.) (gramatičku, rječničku, izgovornu), mora postojati i ... pravopisna norma« — sagledati kako autor procjenjuje konkretnu pravopisnonormativnu situaciju na području srpskohrvatskog (hrvatskorspskog) jezika.

6.4. Povodom samog *ortografskog* principa, Brozović konstatuje »da je standardna novoštokavština izrazito transparentan idiom. To znači da joj pristaje fonološki pravopis, pa ga zato i ima«. Mogućnost da »standardna novoštokavština« slobodno bira odgovarajući pravopis, ističe Brozović, istorijski je uslovljena, a tu slobodu »mogu imati oni standardni jezici koje moderno doba nije zateklo već gotove, formirane, s fiksiranim normama, uključujući i pravopisne«. Specifične uslove takvog normiranja Brozović vidi u ovome: »Ti su idiomi morali izgrađivati jezični standard, dakle i pravopis, više-manje istodobno kada su ulazili u moderno doba za koje im je bio potreban standard. To znači da je valjalo raditi brzo, sa svjesnim intervencijama većima ili manjima, a u tim se prilikama može i birati. Sloboda je to veća ako nema kakva uglednog modela (»etalona«) na koji se valja osloniti jer se to isplati s nekih izvanjezičkih razloga (kulturnih, političkih, i sl.).«

6.5. Tek na kraju izlaganja Brozović zadržava pažnju na prvom članu dvojstva *standardni jezik* — *pravopis* riječima:

»Drugo je pitanje kakve zahtjeve postavlja standardna novoštokavština na pravopisnu problematiku ne kao *standardni idiom*, o čem smo do sada govorili, nego kao *standardni idiom*. Ona to nesumnjivo nije u onom smislu u kojem su to ostali (južno) slavenski standardni jezici, ili neki susjedni kao talijanski ili mađarski, i mnogi drugi evropski. To je vrlo lako dokazati.«

Dokazni postupak Brozović izvodi na dvije od mogućih realizacija jedne rečenice:

»Bijela sol za kuhanje (jest) kemijski (je) spoj natrija i klor« i »Bela so za kuv/(h)anje (je)/(jeste) hemijsko jedinjenje natrijuma i hlora«, — gdje nalazi, pored identičnih elemenata i *dvije* vrste razlika:

1) one koje su moguće i u drugim spomenutim standardnim jezicima: a) u obliku zagrada i razdvojene kosom zagradom; b) refleksi »jata«;

2) kakve nisu prisutne (»zamišljive«) u standardnim jezicima koje je dr Brozović imao u vidu.

Autor na posljednjem tipu razlika bazira zaključak: »nepobitno je da su različiti realizacioni oblici standardne novoštokavštine pojave principijelno različite od različitih standardnih jezika, pa i najbližih i najsrodnijih« i na osnovu njega za »standardnu novoštokavštinu« konstatuje da ona »jest *kôd*, ali ne ostvaruje se 'kao takva' kao *tekst*. Drugim riječima, nije 'normalnim' standardnim jezikom, nego je više-manje apstraktan *model* standardnog jezika«.

6.6. Nakon predloženog razmatranja prirode i specifičnosti prvog elementa dvojstva *standardni jezik* — *pravopis* slijedi i stav, određeni zaključak praktičnog značaja: »Za nas je pak važno da se pravopisna problematika po prirodi stvari mora rješavati u okviru jezičnih normi, pa onda i u varijantski polariziranome standardu onako kako se rješava i nepravopisna varijantska jezična problematika. Dakle, ne kao u 'običnim' standardnim jezicima, gdje argument većine u cjelini jezičnoga standarda ima odlučnu važnost«. Pri tome Brozović podsjeća i na društveni i kulturni okvir pravopisnih normi koje treba imati u vidu.

6.7. Iz perspektive tematike i cilja Savjetovanja gledano, ostaje da se zanimljive teorijske opservacije i meditacije D. Brozovića provjere u konkretnom društvenom kontekstu.

7. U diskusiji o referatu D. Brozovića S. Janković je, povodom argumentacije za Brozovićev glavni teorijski zaključak, podsjetio na dobro poznatu pojavu da se dva »niza činjenica« o kojima Brozović govori ne ostvaruju samo na dva načina, što ne mora da dovede u pitanje Brozovićev teorijski zaključak, ali mijenja dimenzije cijelog problema. Janković je izrazio veliko zadovoljstvo, i zahvalnost autoru, zbog prostora za razmišljanje i dilema koje je svojim referatom dr Brozović ponudio.

7.1. Opštim pitanjima pravopisne problematike nije bilo, na način zastupljen u referatu prof. Brozovića, posvećeno više nijedno pismeno saopštenje, iako su u većini izlaganja o konkretnim pravopisnim pitanjima i u nastojanjima na iznalaženju određenih prihvatljivih rješenja bila neophodna, i bila prisutna, prethodna opredjeljivanja na relaciji kojom se u svom referatu bavi prof. Brozović. U diskusiji, međutim, jasno su definisana i pretresena ključna aktuelna pitanja *pravopisne* i nerazdvojno s njom povezane *književnojezičke* problematike, na koja u referatu D. Brozovića odgovori nisu direktno sugerisani. Tako je definisan društvenoistorijski kontekst naših današnjih razmišljanja o jeziku i pravopisu, a, u vezi sa projektom kome je Savjetovanje posvećeno, predloženi su i način, i postupak, i činioци društvene verifikacije poslova i rezultata rada. Nastojalo se i na sagledavanju onoga što bismo u duhu Brozovićeva referata nazvali odnos

»standardna novoštokavština« i standardni jezik, odnosno na konkretnoj procjeni standardnojezičke situacije u četiri republike u kojima je maternji jezik hrvatskosrpski (srpskohrvatski). Čula su se, kako se i moglo očekivati, gledišta različita, pri čemu je bilo očito koliko su lingvisti jedinstveni u procjeni lingvističkih fakata — i koliko se društvena mjerila — nešto po prirodi stvari: zbog njihove vremenske uslovljenosti i veće mogućnosti zastupanja subjektivnih stavova, nešto možda zbog nedovoljnog pronicanja u suštinu i zakonitosti društvenih kretanja — mogu na pitanja jezika rastepljivo primjenjivati.

7.2. S obzirom na činjenicu da je pravopis dio kulturnih i opštedruštvenih normi, neizbježno je bilo i razmišljanje o tome ko može i ima pravo da donosi pravopisne norme za jednu širu društvenu zajednicu, a u vezi s tim, postavljeno je i pitanje zvaničnosti pravopisnih djela koja su stvarana bez šire društvene akcije i podrške i puštana u opticaj kao udžbenici. U tom kontekstu nametnuo se i zahtjev da se razjasni sadašnji status *Pravopisa* u odnosu na *Priručnik* (izdavačke kuće »Svjetlost«).

7.3. Pošto je tema Savjetovanja bio konkretan rad na jednom projektu o pravopisnoj problematici i pošto je u najvećem dijelu referata davana kritička procjena postojećih normi i predlagana određena poboljšanja — i s obzirom na činjenicu da je normalno da pravopisno normiranje bude jedan permanentan proces u kojem će se, na unaprijed utvrđenim principima, razrješavati novonastale situacije i, istovremeno, poboljšavati postojeće norme, — razumljivo je bilo da se u diskusiji razmotri i najkonkretnije pitanje: *kako organizovati buduću rad na pravopisu*, tj. koliko su nam (misli se na četiri jednojezične republike) potrebe i ciljevi zajednički a koliko različiti, odnosno koliko možemo sarađivati na poslovima pravopisnog istraživanja i normiranja. — Varijacije u gledištima bile su uglavnom analogne onima koje su se mogle čuti u procjeni književnojezičke situacije. One su se kretale od mišljenja da bi dobro bilo da se postigne dogovor o pravopisu koji bi bio za sve prihvatljiv, preko gledišta da se, pošto je materijalna problematika ista, u dvije faze — *popis* i *opis* — na pravopisu može sarađivati, a da bi prema trećoj, *propisu*, trebalo zadržati rezervu, — do stava da se radi o različitim književnim jezicima i da iz toga proizlazi i odgovor na pitanje o saradnji. Među učesnicima u diskusiji prevladalo je mišljenje, rekla bih i apel, da se ne stvaraju pravopisne norme takve da se neko ko se opisemio u jednoj republici ne može smatrati pismenim u nekoj drugoj ili drugim republikama srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog jezika. Kao mogućnost prevazilaženja eventualne situacije da se na jednom jednojezičnom području donese više pravopisa, iznesena je ideja da se specifičnosti pravopisnih normi pojedinih sredina tolerišu kao pravopisne mogućnosti i u drugim sredinama.

7.4. Kada se raspravlja o potrebi i mogućnosti diranja u nešto što je kao norma tokom godina postalo i kulturna navika, neizbježno se nameće i pitanje da li je korist tolika da opravdava štetu koja se stvara takvim zahvatima. Na Savjetovanju je u nekoliko maha mije-

njanje norme načelno ocijenjeno kao štetno. (Kakve nevolje te promjene stvaraju, dobro znaju generacije koje su se školovale u posljednje tri decenije, a naročito nastavnici koji su u tom vremenu morali da tumače pravopisne norme. U tom periodu se u Bosni i Hercegovini upotrebljavalo ravno pet pravopisnih djela, od kojih tri istovremeno. U svim fazama školovanja, uključujući i univerzitetsko, vrijeme i energija se troše na ono što bi se trebalo u jednoj fazi usvojiti za cio život. A to je samo dio nepogodnosti koje rađa pravopisna nestabilnost.)

Činjenica je ipak, to je i prije Savjetovanja i na Savjetovanju dokazano, da neka postojeća normativna rješenja sama, svojom nesavršenošću, otežavaju sopstvenu primjenu i da bi za takve slučajeve trebalo naći povoljnije solucije. Poželjno bi bilo da nova rješenja budu takva da istemelja ne potresaju stečene navike. Kako doći do takvih rješenja? Nama se čini da izlaz iz ove situacije postoji u predlozima koje je ponudio dr Klajn. Naime, glavni problemi u primjeni postojeće norme leže u domenu tzv. neobaveznih normi, pojava čije normiranje nije neophodno, normi za dio kojih Klajn predlaže da budu ukinute. Ako bi se, uz svestrano razmatranje svakog pojedinačnog slučaja, postupilo u duhu Klajnovog predloga, »bezbolno« bi se riješio bar jedan dio problema. Time bi se udovoljilo još jednom zahtjevu koji se mogao čuti na Savjetovanju, a to je — da se norma učini *elastičnijom*, da se ostavi više slobode njenim korisnicima. Tako bi se stvorili i uslovi da se tokom upotrebe vrši prirodna selekcija i stabilizuju neka rješenja.

8. Da još, na kraju ovoga izlaganja, kažemo da naučni i stručni doprinos i značaj Trebinjskog savjetovanja mi vidimo u ovome:

1) Sadržajem referata i diskusijom Savjetovanje je pružilo produbljenu i izoštrenu predstavu o pravopisu kao sredstvu kulturne komunikacije, i to:

- o njegovom značaju,
- o složenoj uslovljenosti njegova nastajanja i funkcionisanja,
- o ozbiljnosti i raznorodnosti stručnih poslova koje podrazumijeva pravopisno normiranje,
- o neophodnosti naučnoteorijske zasnovanosti pravopisa,
- o potrebi njegova usaglašavanja sa sveukupnim duhovnim (idejnim i opštekulturnim) i društvenoorganizacionim stanjem i stremljenjima određenog društva.

2) Samim tim Savjetovanje je razbilo zabludu o tome da je pravopisno normiranje utvrđivanje nekih konvencija sa vrlo širokim i gotovo ničim neuslovljenim mogućnostima izbora.

3) Savjetovanje je dalo i kritičku ocjenu, bolje reći — dopunu toj ocjeni, postojećih pravopisnih normi (uglavnom u Pravopisu iz 1960. i priručnicima koji su u upotrebi) poklanjajući naročitu pažnju normama koje izazivaju nedoumicu, bilo nelogičnošću svog sadržaja, bilo nepreciznošću formulacija, ili čim drugim i koje bi zbog toga trebalo usavršavati.

4) Iz višegodišnjeg kritičkog razmišljanja mnogih stručnjaka koji su pravopisne norme morali tumačiti i primjenjivati proizašao je i velik broj novih konkretnih predloga za usavršavanje, razradu i dopunjavanje tih normi, koji će veoma koristiti u radu na projektu kojem je Savjetovanje posvećeno.

5) Izrečene su i značajne misli o metodologiji utvrđivanja savremene pravopisne situacije na srpskohrvatskom jezičkom području — s obzirom na činjenicu da štampani tekstovi samo djelimično odražavaju pravopisna rješenja koja su odabrali njihovi autori.

6) Savjetovanje je razmatralo i mogućnosti i domene šire naučne saradnje na poslovima pravopisnog istraživanja i normiranja koji su od opšteg značaja — i čula su se mišljenja koja, u mjeri u kojoj je sastav ovoga skupa to mogao da pruži, ilustruju aktuelna gledanja na društvenu dimenziju pravopisne problematike.

Na kraju treba istaći da je, pored naučnih i stručnih sadržaja, Trebinjsko savjetovanje dalo pozitivan doprinos i atmosferi raspravljanja o osjetljivim stručnim pitanjima iz oblasti jezika. Na njemu je, što je zasluga svih učesnika, dominirala otvorenost i argumentovanost izlaganja i to je omogućilo da se ispolji sve bogatstvo, pa i raznolikost, pogleda sadržanih u brojnim referatima i obimnoj diskusiji. Takva atmosfera je doprinijela da i organizator i svi učesnici ponesu sa ovog skupa neka značajna saznanja i iskustva za koja bi bili siromašniji da upravo ovakav skup nije održan. Time nije sve završeno. Publikovanje kompletnih materijala Savjetovanja omogućiće da se svi zainteresovani i kompetentni uključe u dijalog o svemu o čemu je bilo riječi i, u mjeri svojih mogućnosti i dobre volje, doprinesu da se dođe do rješenja koja bi što bolje zadovoljila i kulturne i društvene potrebe i zahtjeve i istovremeno bila na naučnoj razini.

P R I L O G

Z A K L J U Č C I SAVJETOVANJA O PRAVOPISNOJ PROBLEMATICI U BOSNI I HERCEGOVINI

U organizaciji Odjeljenja za jezik Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, u Trebinju je 8, 9. i 10. decembra 1976. godine održano Savjetovanje o pravopisnoj problematici u BiH — u svjetlu kolebanja i stabilizacije ortografske norme na srpskohrvatskom jezičkom području.

Na ovom savjetovanju sudjelovali su jezički stručnjaci i naučni radnici iz Bosne i Hercegovine, kao i iz Titograda, Zadra, Zagreba i Beograda, predstavnici zainteresiranih republičkih udruženja, stručnih društava i organizacija udruženog rada, te samoupravnih interesnih zajednica sa područja obrazovanja, nauke, kulture, društvenih službi i javnog obavještanja iz Bosne i Hercegovine.

Predmet raspravljanja na ovom skupu bio je Projekat Instituta »Pravopisna problematika u BiH« i, u vezi s tim, značaj društvene i kulturne potrebe i naučne zasnovanosti daljeg rada na tom projektu.

U tom smislu izvršena je široka naučna razmjena mišljenja o teoretskim i praktičnim pitanjima našeg pravopisa radi ispitivanja mogućnosti razrade, usavršavanja i osavremenjivanja pravopisnih rješenja u okvirima Pravopisa hrvatskosrpskoga, odnosno srpskohrvatskoga književnog jezika iz 1960. godine.

Imajući u vidu te ciljeve, učesnici Savjetovanja usvojili su sljedeće

Z A K L J U Č K E

1. Na osnovu uvodnog referata, referatâ, koreferatâ i diskusije, a vodeći računa o principima književnojezičke politike u BiH i potrebama ove sociokulturne sredine, potrebno je nastaviti rad na projektu »Pravopisna problematika u Bosni i Hercegovini«.

2. Projekat će se realizirati u Institutu za jezik i književnost u Sarajevu uz saradnju zainteresiranih institucija, naučnih i stručnih radnika.

3. Sav radni materijal ovog savjetovanja, bogatstvo ideja, novih osvjetljenja i širih uvida u cjelokupnu pravopisnu problematiku treba da posluže kao kvalitativno nov doprinos osnovnoj orijentaciji rada na Projektu.

4. S obzirom na to da pravopisna problematika ima posebno društveno značenje, u svim fazama rada na Projektu potrebno je osigurati društvenu i stručnu verifikaciju.

5. Preporučuje se publikovanje materijala sa Savjetovanja. Trebinje, 10. decembra 1976. godine

UČESNICI SAVJETOVANJA